

A GRAMMATIKALIZÁCIÓ MINT A BIBLIA ÉRTELMÉT BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐ

Koltai Kornélia
ELTE-BTK, Budapest

TARTALOM: 1. Igék segédigévé válása: a héber *kj* (hif'il) ige grammatikalizációja; 2. Igétől az adverbiumig: a héber *ʔ*hige grammatikalizációja; 3. Igétől a prepozícióig: a héber *tʔ* ige grammatikalizációja; 4. Főnévtől a viszonyzóig: a héber *kgc* főnév grammatikalizációja; 5. Adverbiumból rekonstruált főnév: a héber *kgn* grammatikalizációja; 6. Konklúzió: a grammatikalizáció átfogó vizsgálatának szükségessége

Köztudott, hogy valamely szöveg megértését, illetve értelmezését számtalan tényező befolyásolja. Szent Irat esetében, így a Biblia esetében is, különösen fontos annak tudatosítása, hogy az adott, aktuális olvasat — ha fordításról van szó, maga a fordítás is — különféle értelmezések, olvasatok közti választás eredményeként jön létre.

Ebben a tanulmányban egy olyan ún. forrásnyelvi tényező¹ befolyásoló szerepére hívom fel a figyelmet, amely szorosan nyelvi természetű, és amellyel — tudomásom szerint — eddig még senki sem foglalkozott. Egy 17. sz. elején, Erdélyben keletkezett bibliafordításunk, Péchi Simon Genesis-fordításának² segítségével azt a kérdést tárgyal-

¹ A forrásnyelv jelen esetben a héber, a forrásnyelvi tényező: valamely, a héber nyelvvel összefüggésben lévő faktor. A fordításelmélet tevékenységét leíró fogalmi apparátus tekintetében a modern fordításelmélet, illetve fordítástudomány által használt terminuskészletre támaszkodom. A fordításelmélet, illetve fordítástudomány történetének, kutatási tárgyának, módszereinek, eredményeinek megismerésében Klaudy Kinga elméleti és gyakorlati alapvetése jelentett nélkülözhetetlen segítséget: Klaudy, Kinga, *A fordítás elmélete és gyakorlata*, Budapest: Scholastica 1994.

² Péchi Simon (1565/70–1644k.) a székely szombatosszék dogmatikusa volt. 1634-ben keletkezett bibliafordítása kéziratban (a Magyar Országos Levéltár P. 667 / 10).

juk, hogy hogyan változik az Ószövetség egyes részeinek, kisebb egységeinek (verseinek, mondatainak stb.) az értelme, ha tekintettel vagyunk az eredeti héber nyelv egy konkrét sajátosságára: a *grammatikalizációra*. A grammatikalizáció — valamely önálló szónak a grammatikai elemmé válása — időben zajló folyamat, amely a klasszikus héber nyelv bizonyos kifejezéseit, szavait is érintette a Héber Biblia megírásának, illetve szerkesztésének, létrehozásának az idején.

Hogy a fordítások lehetséges variációját megismerjük, CNySz rövidítéssel — amely konvencionálisan a célnyelvi, azaz a lefordított szöveg, a fordítás jelölése — a Péchi-féle megoldás mellett a Magyar Bibliatanács által 1979-ben kiadott bibliafordítás megoldását is feltüntettem,³ FNySz-szel pedig — amely a forrásnyelvi, azaz az eredeti szövegnek a rövidítése — a maszoréta héber szöveg „nyers” változatát hozom, saját fordításban. Ezt követi a Héber Biblia adott szöveghelye.⁴ A szövegadatok beazonosítását a megfelelő térbeli elhelyezéssel igyekszem szemléletessé tenni.

Elemzésemben elsőként arra látunk példát, hogy hogyan lehet tetten érni néhány héber *igének* az egyidejű *főigei* és *segédigéi* jelenlétét (a *segédigékre* jellemző tulajdonságait) a Héber Biblia — szorosabban a Genesis — korpuszában, és mindez hogyan hat ki a szöveg értelmezésére. Az igék *segédigévé* válása mellett különböző szövegbeli megvalósulások az igéknek egyéb szófajú, grammatikai funkcióval bíró elemmé válását is regisztrálják. Második lépésben az *igék adverbiummá* vagy *prepozícióvá* grammatikalizálódását láthatjuk néhány bibliai példán keresztül, és ezzel összefüggésben azt a fordítástechnikai jelenséget vizsgáljuk, hogy hogyan feszíti szét a szó szerinti fordítás kereteit a jelentés elvesztésével járó grammatikai folyamat. Végül kitekintünk az igék kategóriájából, és *főneveken* is bemutatjuk ugyanezt a sajátosságot.⁵

számú jelzetén), töredékes formában maradt fenn: a Genesis 5. fejezetétől az Exodus 12. fejezetéig tartó fordítást és az ehhez fűződő magyarázatokat (Péchi saját terminusával: „Jedzegetess”-t) tartalmazza.

³ *Biblia. Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentése* (2. kiadás), Budapest: Magyar Bibliatanács 1979.

⁴ A Héber Bibliából származó részeket a Karl Elliger és Wilhelm Rudolph által szerkesztett kritikai kiadásból idézem (*Biblia Hebraica Stuttgartensia*, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 1967-77).

⁵ A grammatikalizáció témakörében felhasználok Elizabeth Traugott *Meaning-Change in the Development of Grammatical Markers* címmel publikált szemantikai-pragmatikus vizsgálatát, ennek kibővített változatát, amelyben a szerző a grammatikalizációs kutatás időközben elért eredményeit is figyelembe veszi (*From Propositional to Textual and Expressive Meanings: Some Semantic-Pragmatic Aspects of Grammaticalization*, 1982); valamint Bernd Heinének a segédigék természetéről írt nagyszabású monográfiáját (*Grammatikalization*, in: *Auxiliaries: Cognitive Forces and Grammatikalization*, 1993), amely a grammatikalizációt szemantikai, szintaktikai, morfológiai és fonológiai oldalról egya-

1. IGÉK SEGÉDIGÉVÉ VÁLÁSA: A HÉBER *kkj* (HIF'IL) IGE
GRAMMATIKALIZÁCIÓJA

Az alábbi szövegrészletben (Gen 9, 20) a héber *kkj* (hif'il) ige szokatlan mondatrészi szerepben jelenik meg. Az igének ez az „általánostól” eltérő magatartása magyarázza, hogy a fordítási megoldások az eredeti szó szerinti szöveg leképezésétől elrugaszkodva, valamely átváltási művelettel operálnak, amelyekben a *kkj* (hif'il) „általános” jelentésének, mondatbeli viselkedésének a hatása, *besugárzása* mutatható ki.

CNySz / Péchi:	<i>Kezdé</i> azért Noach az földet művelni
CNySz / Biblt.:	<i>elkezdte</i> a földet művelni
FNySz:	<i>kezdet</i> [lenni] Noé a föld embere vnst alt j bkj hu

A héberben a „kezd” jelentésű, *segédigei* tulajdonságokkal bíró lexéma ebben a realizációban *önálló főigei* jelentéssel bír, nincsen igei bővítménye — névszói bővítménnyel rendelkezik. A fordítások ugyanakkor a forrásnyelvi névszói szerkezetet igei szerkezetté alakítják át:⁶ mind a 17. századi változat, mind pedig a Bibliatanács az eredeti ige és annak *kettős tárgyi* — egy ragozott névszói, valamint egy igei, azaz főnévi igeneves — bővítménnyel ellátott olvasata mellett dönt. Az átalakítást az érthető, világos, kifejtett célnyelvi mondat létrehozásának az intenciója motiválja — szükségszerűen indukálva ezzel a grammatikai átváltási művelet alkalmazását. A fordítók tehát eltekintenek az adott realizációtól, úgy értelmezik a héber szövegrészletet, mintha az aktuális héber ige itt is *segédigei* vagy ahhoz hasonló szerepkörben jelenne meg.

Heine elméleti alapvetésében felsorolja azokat az *esemény-sémákat* („basic event schemas”), amelyeket önálló igék fejeznek ki az egyes nyelvekben, és amelyek — elsősorban jelentésükből adódóan — alkalmasak arra, hogy grammatikai kategóriák kifejezőivé váljanak. A *cselekvés / aktivitás* („activity”) *sémában* említi többek közt a „kezd” igét is (például az angol *begin-t*), melynek tehát konkrét nyelvtől független, univerzális tulajdonsága, hogy *aspektus-kifejező* legyen. Az igék segédigévé válásának modellálását fogalmi, morfoszintaktikus és fonológiai síkon is elvégzi, és ennek értelmében *deszemantizációról* („desemanticization”), azaz az eredeti lexikális jelentés fokozatos el-

ránt kimerítően tárgyalja. Tudománytörténeti érdekesség, hogy Traugott vizsgálata a grammatikalizáció szemantikai vetületének kutatásában olyan stádiumot tükröz, amelyet Heine a segédigékkel kapcsolatos elméletével már túlhaladott.

⁶ A szófajváltást a fordítástudomány hagyományosan a *grammatikai csere* átváltási kategóriájának tekinti.

vesztéséről, *dekategorizációról* („decategorialization”): az igei sajátosságok elhagyásáról, *klitikummá válásról* („cliticization”): a független, önálló helyzet feladásáról, valamint *erózióról* („erosion”): a fonológiai forma pusztulásáról beszél. *Átfedésnek* („The Overlap Model”) nevezi az *ambiguitás* („ambiguity”) esetét, vagyis például azt a morfoszintaktikai megvalósulást, amikor az igei és a grammatikai morfológia egyidejűleg van jelen. Talán a Gen 9,20-ban a szóban forgó héber ige is ezt az *ambiguitást* tükrözi.

Az ige ugyanis az eredeti, lexikális jelentésével bír („kezd”), fonológiai formája teljes, független szóként jelenik meg a mondatban és névszói bővítője van, ugyanakkor mégis hiányoljuk névszói bővítője előtt a létige infinitivusi alakját (az infinitivust jelölő k prepozícióval együtt), amely már a megváltozott grammatikai morfológiára utal.

Ez a megváltozott grammatikai morfoszintaxis manifesztálódik azonban a következő szöveghelyen (Gen 10,8):

CNySz / Péchi:	<i>kezde lenni hatalmas az feöldeön</i>
CNySz / Biblt.:	<i>kezdettt hatalmaskodni a földön</i>
FNySz:	<i>kezdettt vitéz lenni a földön</i>
	. r t c r c d, u v k k j v

A *kkj* (hif’il) ige itteni viselkedése annyiban különbözik a Gen 9,20-beli viselkedéstől, hogy itt valóban kiegészül a létige *k* prepozíciós infinitivus constructusi alakjával — a névszói (pontosabban NP-típusú)⁷ bővítője előtt. Ez azt jelenti, hogy sem szemantikai, sem grammatikai értelemben nem áll meg független szóként a mondatban. A *kkj* (hif’il) ige tehát a klasszikus héber nyelv idején a *dekategorizáció* és a *klitikummá válás* folyamatában eljutott a második stádiumig. Vagyis: fokozatosan elvesztette azon igei tulajdonságát, hogy kizárólag névszói bővítője legyen, és bizonyos mértékig kötötté vált a helye a mondatban, hiszen a kötelező infinitivusi bővítője *előtt* helyezkedhet el.

A Héber Biblia korpuszában tehát egyidejűleg van jelen a Gen 9,20-beli, a létige infinitivus constructusa nélküli, és a Gen 10,8-as, a létige infinitivusával mint kötelező bővítőjével kombinált előfordulás. A fordítások, láthattuk, a két esetet nem differenciálják, a forrásnyelvi szöveghagyományt *szinkrón* (azaz leíró) rendszerként értelmezik. A Bibliatanács ráadásul az előző fordítási megoldásával összhangban, itt is *igésít*: főnévi igenévvel fordít.

Lássunk azonban az ige egyéb *segédigei* vagy *arra utaló* szerepkörére is példát (Gen 6,1). Mivel a fordítások ebben az esetben megegyez-

⁷ Noun Phrase: névszói szerkezet.

nek (a szórendi váltástól⁸ eltekintve az eredeti részletet szó szerint közvetítik), a *kkj* (hif'il) igének — talán nem túlzás kijelenteni — ez lehet az „általános”, szokásos megjelenési formája.

CNySz / Péchi:	kezdenek sokasodni az emberek
CNySz / Biblt.:	az emberek kezdtek elszaporodni
FNySz:	kezd az ember sokasodni
	crk ost v kj v

A *kkj* (hif'il) ige itt sem önmagában áll, hanem infinitivusi bővítőnyével együtt nyer értelmet. S mivel ez nem a létige, elhagyható minden további bővítőny. Érdekessége a forrásnyelvi mondat szórendiségének, hogy az ige és a kötelező infinitivus közé beékelődik az alany. Ez azt jelenti, hogy az igének *nem kell közvetlenül* az igei bővítőny előtt elhelyezkednie. A *klitikummá válástól* még messze van tehát. A *dekategorizáció* során sem jutott túl a 2. stádiumon — ezt az alábbi, ún. *nominalizációs* képessége is bizonyítja (Gen 11,6):

CNySz / Péchi:	most ezt kezdötték cselekedni
CNySz / Biblt.:	ez csak a kezdete annak, amit tenni akarnak
FNySz:	és ez a kezdésük [hogy] cselekedjenek
	, u gk okj v vzu

Heine a *segédigévé* válás folyamatának 3. lépéseként olyan igei tulajdonságok elvesztését jelöli meg, mint a *főnevesülés*, az *imperativoussá*, a *passzívóvá* formálhatóság stb. A *kkj* (hif'il) ige azonban főnévként és a mondat alanyaként viselkedik a fenti szövegrészletben (infinitivus constructusban áll és ún. tárgyi vagy névmási suffixummal van ellátva), a *nominalizációs* képességét tehát nem veszítette el.

Szokatlan mégis ez a konstrukció — nem véletlen, hogy a fordítások el is térnek az eredeti fogalmazásmódtól. Péchi a *verbum finitum*-használattal az ige „általános”, „megszokott” viselkedése szerint fordít, és egyben magyarossá, gördülékennyé teszi a célnyelvi szöveget.⁹ A Bibliatanács a főnévi forma megőrzése mellett dönt, így viszont elég messzire jut a forrásnyelvi megfelelőitől: vonatkozói alárendelést hoz

⁸ Azaz *grammatikai áthelyezést* hajtanak végre a magyaros megfogalmazás, illetve az eredeti hangsúlyviszonyok visszaadása érdekében. A *kezdenek sokasodni* ugyanis a mondatnak (sőt a fejezetnek, illetve ebben az értelemben a fejezeten túlmutató tágabb kontextusnak is) az új információt hordozó eleme (*rémája / commentje*). Péchi a kiemelt információs minőséget a kiemelt szórendi pozícióval is érzékelteti.

⁹ A forrásnyelvi névszói konstrukció igei alaptagú átültetése *grammatikai cserének* minősül. További változtatásával, a forrásnyelvi kötőszónak időhatározószóra való *felcserélésével* is az alaphelyzetet, a szituációt kívánja egzaktabban meghatározni, valamint az élőbeszéd nyelvi fordulátát evokálja Péchi.

létre, és egy eredetiben nem szereplő, ún. *betoldott* lexémán jelöli az alany számát és személyét.¹⁰

A továbbiakban néhány példán keresztül vizsgáljunk meg egy olyan igét, amely a *grammatikalizációs láncon* („chain”) előbbre jutott, mint a *kkj* (hif’il).

2. IGÉTŐL AZ ADVERBIUMIG: A HÉBER ; xHIGE GRAMMATIKALIZÁCIÓJA

Az alábbi szövegrészletben a ; xH „folytat” ige még látszólag a *kkj* (hif’il) igéhez hasonló tulajdonságokkal rendelkezik: infinitivusi bővítmenyt vesz fel, amelynek *k* prepozíciója az infinitivus jelölőjeként határozható meg, illetve közvetlenül az igei bővítmeny előtt foglal helyet (Gen 8,21):

CNySz / Péchi:	Nem átkozom <i>többször</i> meg
CNySz / Biblt.:	Nem átkozom meg <i>többé</i>
FNySz:	[Nem <i>folytatom</i> „átkozódni” <i>többé</i>] / Nem átkozom újra <i>sg kkek ; xt tk</i>

A célnyelvi megoldásokban ugyanakkor hiába keressük a ; xH (itt: hif’il) ige átültetését. Sem a 17. sz.-i változatban, sem „napjaink” bibliafordításában nem találjuk meg. A magyarázata ennek az, hogy a ; xH — az *sg* („újra”, „még”, „többször”) adverbiummal együtt szerepelvén — elveszíti a *forrásjelentését*: a *lexikális* jelentést, ahogy Heine fogalmaz, vagy *tartalmas* jelentést, ahogy Traugott definiál,¹¹ és adverbialis jelentést vesz fel. Az ige fogalmi eltolódása a *főigei* jelentéstől a *grammatikai* jelentés felé a célnyelvi leképezésekből nyilvánvaló: a ; xH csak árnyalja, színezi a bővítmeny: a mondat főigéjének (*kke*, pi’él: „átkoz”) a jelentését. A *deszemantizáció* azonban, ahogy korábban utaltunk rá, az *sg* adverbium hatásának is tulajdonítható — ez alátámasztja Traugott szemantikai megállapítását, aki a jelentés elmozdulását *textuális, attitudinális* szempontokkal hozza összefüggésbe (bár alapvetően intenzitás-jelölőkről beszél).

A következő példák újabb állomást jeleznek a ; xH *grammatikalizációjában* (Gen 8,12):

CNySz / Péchi:	ki nem jöve <i>többször</i> meg őhozzája
CNySz / Biblt.:	de az már nem tért vissza hozzá
FNySz:	[és nem <i>folytatta</i> a visszatérést hozzá <i>többé</i>] / nem tért vissza hozzá <i>többé</i>

¹⁰ A mellékmondatban való kifejtés a *grammatikai felbontás* (*felemelés*) kategóriájába tartozó átváltási eljárás, az „akarnak” *beiktatása grammatikai és lexikai betoldás*. A fordítás egészére a *grammatikai csere* a jellemző.

¹¹ Vö. in: *Meaning-change in the Development of Grammatical Markers*

suḡ ukt cūa vpxht ku

A „folytat” forrásjelentésű ige itt még annyiban sem őrzi *főigei* minőségét, hogy kötelező bővítménye infinitivus-markert (k prepozíciót) venne fel.¹² A ; xh(itt: qal) jelen esetben is az suḡ adverbiummal együtt áll a mondatban: a fordítások meg sem kísérlik visszaadni a ; xh eredeti jelentését, grammatikai szerepét. Tanulságos a Bibliatanács fordítása, amely teljesen eltekint az időhatározószó lefordításától — szemben Péchi „többször” megoldásával, aki itt is *összevonja* a két elemet —,¹³ csak a forrásnyelvi mondatban főigeként szereplő cūa („visszatér”) átültetését hajtja végre, értelem szerinti, azaz ragozott formában.

A Héber Biblia korpuszában megfigyelhetjük ugyanakkor a ; xh nak a tényleges adverbiumként való viselkedését is (legalábbis szemantikai vonatkozásban). A Gen 8,10-ben való előfordulása erről a tulajdonságról tanúskodik:

CNySz / Péchi:	és <i>ismét</i> kibocsátá az galambot
CNySz / Biblt.:	és <i>ismét</i> kiengedte a galambot
FNySz:	[és <i>folytatta</i> az elküldését a galambnak] / és újra elküldte a galambot
	v ^h lv , t j ka ; xhu

A ; xh(itt: hif'il) ezúttal is k prepozíció nélküli bővítménnyel rendelkezik (j ka, pi'él: „küld”, „elbocsát”), amely a mondat főigei szerepű mondatrészévé (állítmány) válik.¹⁴ Ebben a mondatban (mondategységben) azonban már nem szükséges az suḡ adverbium jelenléte (szemantikai besugárzása) ahhoz, hogy a ; xh *grammatikai* (adverbiális) értelmet szerezzen. Ahogy ez a fordításokból is látszik, határozószóként lehet csak megfeleltetni. Ugyanakkor morfoszintaxisát tekintve nem viselkedik teljes értékű adverbiumként, hiszen kötött a helye a mondatban: a j ka (pi'él) főigétől függ.

Az igeek kategóriájában végezetül vizsgáljunk meg egy speciális esetet: a t uC ige prepozícióként való használatát.

¹² Bolinger a valódi segédigei státusz kritériumaként éppen az infinitivusi bővítmény elhagyását jelöli meg (ld. Heine, i.m., 79.). Heine az angol *need* példáján mutatja be azt a *grammatikalizációs* előrelépést, amikor már nincs szükség minden helyzetben a *to* infinitivus-jelölőre.

¹³ Több forrásnyelvi lexikális vagy grammatikai elem egy célnyelvi lexémába való összevonása *grammatikai* és *lexikális összevonásnak* minősül.

¹⁴ A *dekategorizáció* folyamán az ige elveszíti minden igei tulajdonságát és az eredeti bővítmény szerzi meg azokat.

3. IGÉTŐL A PREPOZÍCIÓIG: A HÉBER תּוּע IGE GRAMMATIKALIZÁCIÓJA

A héber תּוּע ('jön') ige szokatlan szerepkörben jelenik meg az alábbi szövegrészletekben (Gen 10, 19):

- CNySz / Péchi: -tul fogva *mentedben...felé* / mikor *mennél ...-ra*
/...fogva...*felé* *menvén*
CNySz / Biblt.: -tól *irányában -ig* / *x irányában -ig*
FNySz: [jöveteled, járásod] / -tól *keresztül -ig*
sgv²... **וּפָעַל**... in

(Gen 13, 10):

- CNySz / Péchi: mikor ... *felé* *mennél*
CNySz / Biblt.: *egészen... -ig*
FNySz: [jöttöd] – *-felé, -ig*
וּפָעַל

A héber **וּפָעַל** kifejezés irány és távolság meghatározásakor, az egyik határterületet, határpontot a másikkal összekötő *terminus technicus* minőségben szerepel a bibliai kontextusban. A fordítások is igazolják, hogy az eredetileg a תּוּע „jön” igéből származó partikula *teljességgel elveszítette* lexikai jelentését és szófajiságát, morfofonológiailag *redukálódott* (pontosabban egy bizonyos, eredetileg általánosságra utaló alakban szilárdult meg, hiszen alakilag tárgyi, ill. névmási suffixummal ellátott infinitivus constructus). *Klitikus és erozív* tulajdonságra tett szert, hiszen önmagában nem, csakis egy földrajzi névvel együtt állhat a mondatban, pontosabban előtte mint *prepozíció* — szoros szintaktikai egységet alkotván vele.

A vizsgált igék közül tehát a תּוּע ige jutott el legmesszebbre a *grammatikalizációban*. Érdeemes ezért táblázat formájában külön is szemléltetni a „megtett útját”, illetve annak karakterisztikus állomásait.

A תּוּע ige grammatikalizációs fejlődése

grammatikalizáció	תּוּע	וּפָעַל (pl. 1Sám 29, 6: הַ תּוּעַ וַיֵּלֶךְ מִתְּחִלָּה עַד הַיּוֹם) ¹⁵	וּפָעַל / וּפָעַל
deszemantizáció: fogalmi eltolódás	lexikális jelentés: „jön”	lexikális és grammatikai jelentés: „jöveteled”	grammatikai jelentés: „keresztül” / „-ig”
dekategorizáció: igei képességek elvesztése	igei morfoszintaxis (igei tulajdonságok)	igei és grammatikai morfoszintaxis (korlátozott igei tulajdonságok)	grammatikai morfoszintaxis (valamennyi igei tulajdonság elvesztése)

¹⁵ FNySz (szó szerint): 'és jó az én szememben / jó nekem / a te ki- és bejöveteled velem' stb.

klitikummá válás: a függetlenség elvesztése	független szó a mondatban	nem független szó, de nem is affixum	nem független szó, de nem is affixum
erózió: fonológiai pusztulás	teljes fonológiai forma	redukált fonológiai forma	redukált (s egy mater lectionis-szal állandósult) fonológia: megkülönböztető hangsúly nélkül

A „valameddig” funkcióra *grammatikalizálódott* partikulát (prepozíciót) a fenti szövegrészetekben mindkét fordítás helyesen felismeri: kifejti, *felbontja*, névutóval és raggal ülteti át. Péchi közben az eredeti igei jelentéstartalommal is operál.¹⁶

Természetesen a klasszikus héber nyelvben sem csak az igék képesek arra, hogy grammatikai jelölökké váljanak, a *grammatikalizáció* a főnevek csoportját is érinti. A tanulmány befejező részében a főnevek *grammatikalizációjára* látunk két példát.

4. FŐNÉVTŐL A VISZONYSZÓIG: A HÉBER KGC FŐNÉV GRAMMATIKALIZÁCIÓJA

A héber, elsődlegesen „úr”, „birtokos” jelentésű kgc főnév az alábbi, Genesis-beli mondatban (Gen 14,13) nem önmagában, hanem szoros szemantikai-szintaktikai kapcsolatban (birtokviszonyban) áll egy másik főnévvel, a „szövetség” jelentésű , ḥrc-tel:

CNySz / Péchi: *mindeneknek Abrammal frigyek vala*
 CNySz / Biblt.: *Abrám szövetségesei voltak*
 FNySz: *és ők Ábrám szövetségesei [voltak]*
 orct , ḥrc ḥkgc ovu

A birtokviszony a legszorosabb jelzős szerkezet a héberben: tagjai közé semmi sem kerülhet.¹⁷ Erre utal a jelzett szó, az alaptag státuszának megnevezése is: *status constructus*. A kgc főnév tehát status constructusban fordul elő az adott szöveghelyen, azaz morfoszintaktikailag és fonológiailag teljesen a szerkezet meghatározó tagjától: a birtokos jelzőtől (, ḥrc) függ: szigorúan kötött a helye, elveszíti az önálló hangsúlyát, külön „erre a célra” állandósult alakkal rendelkezik stb. Ez az eleve *dekategorizált és kliticizált*, valamint az *erózió* szempontjából is előrehaladott státusz (azaz a status constructus) tehető felelőssé azért a szemantikai változásért is, amely a kgc esetében bekövetkezett.

¹⁶ A *lexikai és grammatikai felbontás grammatikai felemeléshez vezet* a fordítási megoldásokban. Az időhatározói mellékmondatban való kifejtés Péchinél az utalószó *betoldását* is implikálja.

¹⁷ A *directivusi* v²végződésen kívül.

A kgc ugyanis a birtokviszonyban pusztán képzőértéket vesz fel, a vele birtokviszonyt alkotó meghatározótag (*nomen rectum*) jelentését egészíti ki a „személy” („tulajdonos”, „birtokos”) szemantikai komponenssel. A jelentésösszevonásos, morfoszintaktikai változás „a szövetség urai” / „a szövetség birtokosai” eredeti szintagmatikus jelentésből indulhatott el és jutott el, ahogy például a Bibliatanács fordításában is láthatjuk, a kgc lexikális jelentésének teljes elvesztéséig. A héber , $\text{hrc}^{\text{h}}\text{kgc}$ szerkezet így leíró értelemben pusztán „szövetségeseket” jelent.

Szembetűnő különbség az eredetihez képest Péchi megoldása. A forrásnyelvi szöveg ugyanis a személyek statusára nézve fogalmaz, a személyekről szolgáltat információt, Péchi pedig magára a szövetségre, a kapcsolat jellegére koncentrál. A „szövetséges” „frigre” való váltása több, mint a grammatikai minőség (szófaj) megváltoztatása. Péchi a „szövetségekötés” fogalomkörében a személyek helyett az eszmére összpontosít. Ehhez egy jelentős *grammatikai* átváltásnak a megtételére volt szükség, pontosabban valamely elem figyelmen kívül hagyására, *kihagyására*. Ez az elem pedig nem más, mint éppen a szerepében meggyengült kgc birtokszó. Péchi tehát ettől a komponenstől tekint el és így jut el a jelentés „felcsereléséig” a fordításában.¹⁸ Míg a , $\text{hrc}^{\text{h}}\text{kgc}$ szerkezet értelmezésében és fordításában — a kgc egyéb, birtokos jelzős szerkezetben tanúsított hasonló viselkedése folytán — meglehetősen széles a konszenzus (Péchinél egyszerű hibáról lehet szó), addig a következő *grammatikalizálódott* kifejezés már komoly akadályt képez a szöveg megértésében.

5. ADVERBIUMBÓL REKONSTRUÁLT FŐNÉV: A HÉBER kg^{h} GRAMMATIKALIZÁCIÓJA

Bár a kg^{h} („magasabb rész”) önálló főnévként nem szerepel a Héber Biblia korpuszában, mégis felépítéséből, prepozícionális és adverbialis megjelenéséből, valamint más lexémákkal való összehasonlítás alapján arra következtethetünk, hogy főnévből vált grammatikai tényezővé. Az alábbi, Gen 7,20-beli, $\text{vkg}^{\text{h}}\text{kn}^{\text{h}}$ -ként („föle”?) való előfordulása az adverbiummá válás végső stádiumát tükrözi. Jelentését azonban elég nehéz megfejteni:

CNySz / Péchi:	<i>magassággal</i> haladának meg az vizek <i>mindeneket</i>
CNySz / Biblt.:	<i>áradt</i> a víz <i>azután</i> , hogy <i>elborította</i> ...
FNySz:	<i>föle</i> (?) erősödtek a vizek
	$\text{oh}^{\text{h}}\text{v}^{\text{h}}\text{urcdv}^{\text{h}}\text{kg}^{\text{h}}\text{kn}^{\text{h}}$

¹⁸ Péchi célnyelvi szövegéből a *grammatikai kihagyáson* és a *jelentés átalakításán* kívül számos *grammatikai cserét* is rekonstruálhatunk.

A szövegértést tovább nehezíti, hogy éppen a vkgnkn-nál van a bibliai versben a tagolójel, azaz a tagmondathatár (a mondategység vége), így az tkp. még az előző részhez tartozik. A pontos jelentésre azonban így sem derül fény. A fordítások elrugaszkodnak a forrásnyelvi háttértől és különböző *átváltási műveletekkel* próbálják a szövegkörnyezetből az adverbium lényegét megragadni.

A *grammatikalizálódott* kifejezés megértéséhez a héber nyelvi rendszer, a héber nyelvi gondolkodás „ismerete” vihet közelebb. A héber nyelv tömör, implicit természetének köszönhetően ugyanis gyakran mondatszintű jelentések is egy szó kontextuális jelentésében sűrűsödnek,¹⁹ amint azt a fenti forrásnyelvi kifejezés fogalomköre, a Péchi által kibontott *implikátum* is bizonyítja. Jelen esetben az adverbium *szemantikai összetettségét formai összetettsége* felől érthetjük meg: a *grammatikalizálódott* kifejezés magában hordozza alapszavának, a rekonstruált kgn „magasabb rész” főnévnek és különböző morféma-összetevőinek a jelentéseit: az *v² directivusét* („felé”), valamint a *k + in* összevont prepozíció értelmét („-tól / -től”). A 17. sz.-i célnyelvi szövegben tehát voltaképpen a forrásnyelvi adverbium *etimonjai* jelennek meg (az adverbium határozószóként való megfeleltetése helyett), a Bibliatanács pedig többszörös *grammatikai és jelentésbeli* módosítással — a tágabb kontextus alapján — egyszerűen eltekint a vkgnkn lefordításától.²⁰

A vkgnkn problematikus, nehezen megfeythető jelentésével egyúttal arra is felhívja a figyelmet, hogy a klasszikus héber nyelv szó- és morfémakészletében is szükség volna alapos, szisztematikus *grammatikalizációs* vizsgálatokra.

6. KONKLÚZIÓ: A GRAMMATIKALIZÁCIÓ ÁTFOGÓ VIZSGÁLATÁNAK SZÜKSÉGESSÉGE

Tanulmányomban nem vállalkoztam rendszerszerű analízisre. Néhány *grammatikalizációs* jelenség, *grammatikalizálódott* vagy a *grammatikalizációban* bizonyos fokig eljutott lexéma bemutatásával azonban remélem sikerült igazolnom azt az előfeltevést, hogy a *grammatikalizációs háttér feltárása* újabb horizontot nyit meg a Héber Biblia értelmezésében, megértésében. A tisztán nyelvészeti szempontok mellett tehát *exegetikai* érvek sürgetik a héber *grammatikalizáció* átfogó vizsgálatát.

¹⁹ Ez a rendszerbeli sajátosság a héber nyelv fejlődése során mind inkább karakterisztikussá válik, a nyelv későbbi állapotaiban — egyéb tipológiai jellemzők mellett, úgymint a nominalitás preferenciája — a szövegek szerkezetét, stílusát alapvetően meghatározza.

²⁰ A fordítás során alkalmazott eljárások: grammatikai és lexikális betoldás, grammatikai és lexikális felbontás (felemelés), grammatikai áthelyezés stb.

FONTOSABB TANULMÁNYOK

- A new concordance of the Bible. Thesaurus of the Language of the Bible Hebrew and Aramaic roots, words, proper names, phrases and synonyms* (szerk. A. Even-Shoshan), Jerusalem: Kiryat Sefer 1988.
- Heine, Bernd, *Auxiliaries: Cognitive Forces and Grammaticalization*, New York és Oxford: Oxford University Press 1993.
- Klaudy Kinga, *A fordítás elmélete és gyakorlata* (2. kiadás), Budapest: Scholastica 1994.
- Traugott, Elizabeth Closs, „Meaning-Change in the Development of Grammatical Markers”, in *Language Science 2*, Mitaka – Tokyo: The International Christian University Language Sciences Summer Institute 1980.
- Traugott, Elizabeth Closs, „From Propositional to Textual and Expressive Meanings: Some Semantic-Pagmatic Aspects of Grammaticalization”, in *Perspectives on Historical Linguistic Science* (szerk. W. Lehmann és Y. Malkiel), Amsterdam és Philadelphia: John Benjamins Publishing Company 1982.

**Grammaticalisation as an Aspect
Influencing the Meaning of the Bible**

Kornélia Koltai

Present paper focuses on a linguistic phenomenon, the so-called grammaticalisation, a grammatical process concerning certain words of classical Hebrew, which I shall examine with the help of expressions taken from the Hebrew Bible.

One of my first examples serves to illustrate how certain Hebrew *verbs* are simultaneously present in the form of main, as well as auxiliary verbs (they have characteristics attributed to *auxiliary verbs*) and what impact this phenomenon has on the interpretation of the text. As a second step, I shall analyse how *verbs* are transformed into *adverbs* or *prepositions* through grammaticalisation and how this transformation produces a unique phenomenon in the translation of the text, as a result of which the grammatical process entails the loss of meaning and makes word for word translation impossible. Finally, I shall demonstrate the same phenomenon in the case of *nouns*.

My aim is to illustrate the different ways of interpreting the Hebrew Bible—depending on to what degree one recognizes and adapts the phenomenon of grammaticalisation—with the help of excerpts from various Hungarian Bible translations dating back to different eras (such as excerpts from Simon Péchi’s Bible translation from the early 1700’s, as well as alternatives offered by the Bible translation published by the Hungarian Bible Council in 1979), including my own attempts at „rough” translation.